

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

ФИЛОЛОГ

ЧАСОПИС ЗА ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ

V 2014 9

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

САДАШЊЕ ВРИЈЕМЕ – ФОРМА И ЗНАЧЕЊЕ У СТАРОСЛОВЕНСКОМ ЈЕЗИКУ И МАКЕДОНСКОЈ РЕЦЕНЗИЈИ ЦРКВЕНОСЛОВЕНСКОГ ЈЕЗИКА¹

При прелиставању критичких издања македонских средњовјековних рукописа – посебно оних дијелова који се односе на морфологију – и, конкретније, поглавља у којима се обрађују глаголска времена, која су предмет интересовања у нашем раду, стиче се један општи утисак. Овај општи утисак се односи на чињеницу да се у њима глаголска времена уопште не анализирају с њиховог функционалног аспекта, већ само с формалног, што значи да је скоро свуда присутан дескриптивни метод, којим се дају наставци карактеристични за одређено лице у одговарајућем времену. Тако се у највећем броју случајева наводе аломорфи за одређене наставке који се не подударају са стандардним.

Као што је познато, у старословенском језику форме презента се граде помоћу одговарајућих личних наставака који се додају на презентску основу тематских глагола²:

¹ Граматички средства за изразување 'сегашност' во словенските и во балканските јазици, Зборник за сегашноста во балканските и словенските јазици, МАНУ, Центар за ареалну лингвистику, Скопје 2009, 14–21.

² Наставци су преузети према Р. Угринова Скаловска, *Старословенски јазик*, Скопје 1979, 89.

	Једнина	Множина	Двојина
1. лице	-ж	-мъ	-вѣ
2. лице	-ши	-тѣ	-та
3. лице	-тъ	-жтъ/ѡтъ	-тѣ

Од атематских глагола који чине пету групу, према Лескиновој подјели, и која обухвата глаголе *вѣти*, *дати*, *исти*, *вѣдѣти*, *имѣти* при творби презента, лични наставци се додају директно на основу глагола. У овој парадигми наставци су исти у множини и двојини као и код тематских глагола, а разлика се јавља само у форми јединине:

	Једнина
1. лице	-мъ
2. лице	-си
3. лице	-тъ

Овдје треба нагласити да се још у канонском периоду у трећем лицу јединине презента могу срести форме и без компоненте -тъ, а у 3. лицу множине компонента -тъ, исто тако, може да отпадне. Што се тиче првог лица множине презента, може се рећи да је поред регуларног наставка -мъ у рукописима старословенског периода забиљежен и наставак -мъ, као резултат раног мијешања јерова на крају ријечи. У истом лицу у

канонском периоду забиљежен је и презентски множински наставак -мъ, чија појава се тумачи утицајем личне замјенице мъ за прво лице множине.³

У доба црквенословенске македонске рецензије, која наступа након распада канонског периода, код презентских наставака се јавља већи број одступања.

Тако, на примјер, приређивач критичког издања *Радомировог псалтира*, рукописа из друге половине XIII вијека који је настао у централномакедонском подручју, биљежи да неки рукописи из XIII вијека знају и за наставак -мъ за 1. лице једнине садашњег времена, који се по аналогiji из атематских проширио и на тематске глаголе. Рукописи у којима се биљежи наставак -мъ као наставак за прво лице једнине садашњег времена, али у ограниченом броју примјера, јесу сљедећи македонски црквенословенски рукописи: *Погодинов псалтир*, *Болоњски псалтир* и *Радомиров псалтир*.⁴

У Карпинском јеванђељу, које представља рукопис из друге половине XIV вијека, из Кратовске групе текстова, у првом лицу једнине код тематских глагола поред регуларног наставка -ж среће се и наставак -ѡ. Ова аломорфност -ж/-ѡ проузрокована је мијешањем назала. У истом рукопису, поред редовне употребе наставка -ши за друго лице једнине, срећу се и примјери са скраћеним наставком -шь.⁵

У Битољском триоду,⁶ чији наставак се датира на крај XI и почетак XII вијека, у којем се одражавају језичка обиљежја Охридске књижевне школе, у ограниченом обиму код атематских глагола се среће наставак -мѣ. Исти наставак има сасвим регуларну употребу и за

тематске и за атематске глаголе у *Загребачком триоду*,⁷ који је настао у првој половини XIII вијека и који је исто као и *Битољски триод* носилац особина Охридског књижевног центра. У *Трескавачком еухологијуму*,⁸ рукопису из друге половине XIII вијека, за прво лице множине се употребљава и наставак -мо да би се избјегла хомонимија односно подударане форми за 1. лице једнине и 1. лице множине код атематских глагола. На примјер, *дръжимо*, *раздаѣмо* итд.

Презент

Као основно граматичко вријеме, према којем се дефинишу сва остала глаголска времена, јавља се садашње вријеме. У старословенском језику садашње вријеме углавном се образује од глагола несвршеног вида и означава радњу која је истовремена с моментом говорења, као и уобичајену радњу која није временски ограничена.⁹

Код нас се на значење глаголских облика осврнула Р. Угринова Скаловска у уџбенику за старословенски језик у једном кратком прегледу насловљеном као *Синтакса глаголских облика. Значења и употреба глаголских времена*.¹⁰

I

Говорећи о презенту, она овдје каже: (а) *Презентски облици од несвршених глагола значе садашњу радњу – истовремену с тренутком говорења*, а (б) *презентски облици од свршених глагола значе будућност. Оваква употреба је најважнија за разликовање глаголског вида*.

³ Исто.

⁴ Л. Макаријоска, *Радомиров псалтир*, Скопје 1997, 86.

⁵ В. Десподова (редактор), К. Бичевска, Д. Пандев, Љ. Митревски, *Карпинско евангелие*, Прилеп – Скопје 1995, 64.

⁶ С. Поп Атанасова, *Битољски триод*, Скопје 1995, 44.

⁷ Е. Црвенковска, *Загребски триод*, Скопје 1999, 42.

⁸ В. Десподова (редактор), Е. Јачева Улчар, Љ. Митревски, С. Новотни, М. Чичева Алексиќ, *Трескавачки еухологијум*, Прилеп 2000, 67.

⁹ Т. А. Иванова, *Старославјанский язык*, Москва 1977, 136.

¹⁰ Оп. cit. 108–109.

На основу ексцерпције коју смо спровели кроз неколико јеванђеља македонске језичке провенијенције, можемо закључити да презентске форме несвршених глагола могу да изразе следећа значења презента: а) тренутак радње; б) понављање радње; в) омнитемпоралност; г) историјски презент; д) будућност; њ) спремност.

а) Тренутак радње

Када говоримо о овом значењу садашњег времена у старословенском језику, треба да знамо да овакво значење није сугерисано формом, већ семантиком глагола и контекстом, односно овакво значење сигнализирају модалне ријечи, као и прилози за вријеме. Примјери који експлицирају претходно наведено су следећи:

1. Лк 13, 35 **глагол** *жѣ вамъ...* (Добром¹¹); Вистина ви **вела**м... Заиста вам **каже**м...
2. Мт 20, 17 **сѣ** *въсходимъ* въ ѣрслимъ (Карп¹²); *Ете се искачуваме* кон Ерусалим... Ево **идемо** у Јерусалим...¹³
3. Мт 8, 6 **глагол** *ѡрокъ мои лѣжитъ* въ домоу *уславленъ*. *люте* ѣко *страждѣ* (Рдм¹⁴); Господи слугата мој **лежи** дома *фатен* и многу **страда**... Господе, слуга мој **лежи** дома узет, и **мучи се** врло...¹⁵
4. Мк 14, 41 **придѣ** трѣтѣицеѣж. и **глагол** им. *спите* прече и *почивите*. *приспѣ* **конецъ** и **придѣ** часъ. *сѣ* **прѣдаѣтъ** *сѣ* **си** *члѣчъ* въ рѣцѣ *грѣшникомъ* (Добром); По третпат дојде и им рече: Спиете

само и почивате! Свршено е дојде часот. Еве **се предава** синот човечки во рацете на грешници. И дође трећи пут, и рече им: једнако спавате и почивате; доста је; дође час; ево **се предаје** син човјечиј у руке грјешницима.¹⁶

5. Лк 13, 32 и рече имъ *шедыше* *рыцѣтѣ* *лисоу* *томоу* **сѣ** *изгони* *вѣсьи*... (Карп); И им рече: „Одете и кажете и на таа лисица: **еве истерувам** бесови... И рече им: идите те кажите оној лисици: **еве изгоним** ѓаволе...“¹⁷

б) Понављање радње

1. Мт 8, 9 и **глагол** *семоу* *иди* и *идеть*. и *дроу* *гоу* *гоу* *моу* *прѣди* и *придеть* и *робоу* *моу* *сѣ* *сѣтвори* *се* и *сѣтвори* *тъ* (Рдм); а кога *ке* му речам на еден од нив; оди и тој оди, на другиот дојди и тој **доага** и на слугата направи тоа и тој **прави**. Па речем једноме: *иди*, и *иде*; и другоме: *дођи*, и **дође**; и *слузи* својему: *учини* то, и **учини**.¹⁸
2. Мт 7, 8 **всѣк** во *проси* **приемлет** ∴ и *ицѣ* *вврѣтаеть* ∴ *тлѣкѣшюу* *моу* *ѡврь* *зѣт* *сѣ* (Карп); Зашто секој што сака, **добива**, и кој бара, наоѓа, и на оној што чука, *ке* му се отвори. Јер сваки који иште, **прима**; и који тражи, налази; и који куца, отвориће му се.¹⁹

в) Омнитемпоралност

Као што само име овог значења каже, овдје се презентске форме несвршених глагола употребљавају да се њима изразе општеприхваћене истине, које најчешће срећемо у параболама.

1. Мт 7, 17–19 **тако** *всѣко* *дрѣво* *добре*. *плоды* *добри* *творить*. а *зло* *дрѣво*

¹¹ Скраћеница *Добром* се односи на М. Алтбауер, *Добромирово евангелие* (фототипско издание), Скопје 1973.

¹² Скраћеница *Карп* се односи на *Карпинско јеванђеље* (ор. cit.).

¹³ Вук Стефановић Караџић, *Нови завјет господа нашега Исуса Христа*, Београд 1990.

¹⁴ Скраћеница *Рдм* се односи на Р. Угринова Скаловска, З. Рибарова, *Радомирово евангелие*, Скопје 1988.

¹⁵ Вук Стефановић Караџић, *Нови завјет господа нашега Исуса Христа*, Београд 1990.

¹⁶ Исто.

¹⁷ Исто.

¹⁸ Исто.

¹⁹ Исто.

плоди зли творитъ. не можетъ дрѣво добро плода зла творити. ни зло дрѣво плода добра творити. всѣко дрѣво еже не сътворитъ плода добра посѣцажъ и. и въ огнь въмѣтажъ (Рдм); Па така, секое добро дрво дава добри плодови, а лошо дрво дава лоши плодови; не може добро дрво да дава лоши плодови, нити лошо дрво да дава добри плодови. Секое дрво што не дава добар плод, го **сечат** и го **фрлаат** во оган. Тако свако дрво добро родове добре рађа, а зло дрво родове зле рађа. Свако дакле дрво које не **рађа** рода добра, **сијеку** и у огањ **бацају**.²⁰

2. Мт 8, 27 **кто си ксть ѣко вѣтри и море послушакъ юго** (Рдм); „Кои е овој та и ветровите и морето му **се покоруваат**?“ „Ко је овај да га **слушају** и вјетрови и море?“²¹
3. Лк 12, 24 **сѣмотрите птица. ѣко не сѣжъ ни жнжъ. имъ же нѣсть сѣкровица. ни хранилица. и въ питаеъ ѿ. кольми паче вы есте лоучыши пѣтиць** (Добром); Погледајте ги гавраните како ни **сеат**, ни **жнеат**; тие немаат скривници, ниту житници и Бог ги **храни**, а колку сте поскапи вие од птиците? Погледајте гавране како не **сију**, ни **жању**, који немају подрума ни житница, и Бог их **храни**: а колико сте ви претежнији од птица?²²
4. Јн 3, 8 **дхъ ижде же хоцетъ дшетъ. и гласъ его слышиши. нъ не вѣси отъ кждоу приходитъ. и камо идеть. тако естъ весь рожденны отъ дха** (Добром); Ветрот дува каде што сака и гласот негов го слушаш, но не знаеш од каде иде и на каде оди; така е со секој човек роден од дух. Дух дише гдје хоће, и глас

негов чујеш, а не знаш откуда долази и куда иде: тако је сваки човек који је рођен од Духа.²³

Јн 3, 20(-21) **всѣкъ бо дѣлажи зло. ненавидитъ свѣта и не приходитъ къ свѣоу. да не ѣватъ съ дѣла его...** (Добром); Зашто секој што прави зло ја мрази светлината и не оди кон светлината, за да не бидат осудени неговите дела, бидејќи се по Бога извршени. Јер сваки који зло чини мрзи на видјело и не иде к видјелу да не покарају дјела неговијех, јер су у Богу учињена.²⁴

г) Историјски презент

Оваква употреба садашњег времена у јеванђељским текстовима је посвједочена на три мјеста²⁵:

1. Мт 22, 16 (презент 3. лице множине) ... и **посилажъ к немоу оученикы своа съ иродианы глѣще** : оучителю **вѣмъ** како истиненъ еси (Рдм); И ги испраќаат кај него своите ученици, со Иродовците, зборувајќи: Учителе знаеме дека си праведен... И послаше к нему ученике своје с Иродовцима, те рекоше: учителю! знамо да си истинит...²⁶
2. Јн 1, 29 **въ оутрѣи же днь видитъ isa градѣца къ сѣвѣ и гла се...** (Зогр); На другиот ден го гледа на Исуса као доаѓа кај него и вели: Еве... А сјутрадан видје Јован Исуса гдје иде к нему, и рече: гле...²⁷
3. Мк 15, 16 **воини ведошж isa: на дворъ каиѣфинъ: кже ксть сѣдище: призыважъ вса спирж.** (Евангелие на Поп Јован); Војниците го одведоа Исуса на дворот Кајафин, каде што е судиштето (пре-

²³ Исто.

²⁴ Исто.

²⁵ Граматика на старобългарския език, изд. БАН София 1993, 445.

²⁶ Караџић, Нови завјет.

²⁷ Исто.

²⁰ Исто.

²¹ Исто.

²² Исто.

торијата) и повикуваат цела чета. А војници одведоше Исуса на двор Кајафин, у судницу, и сазову сву чету војника.

Из ширег контекста може се видјети да старословенски историјски презент има типичне карактеристике ове категорије: претеритна функција се изводи из контекста (аорисне форме), а форма за садашње вријеме добија одговарајуће пренесено значење с великом експресивношћу. Оно може изражавати последицу радње (замјена за аорист) и истовременост с прошлим тренутком (замјена за имперфекат).

д) Будућност

1. до послѣднего дне̄ и часа издїхання моего прїзиваѣ тѣ гѣ исѣ хѣ 28v/12–14 (Еух²⁸); До последниот ден и часот на моето издивнување ќе те повикувам тебе Господе Исусе Христе... До посљеднег дана и часа мог издисања призивам тебе Господе Исусе Христе...
2. Лк 15, 18 въставѣ идѣ къ оцю моему и рекѣ емоу (Мар²⁹); ќе станам, ќе отидам кај татко ми и ќе му речам... станем, идем мом оцу и рећи ћу му...
3. Лк 7, 7 нѣ рѣци словомъ и ѿцѣлетъ отрокъ мои (Мар); но кажи со збор и ќе оздрави моето дете... но кажи ријеч и оздравиће моје дијете...
4. Лк 13, 32 и рече имъ шедьше рѣцѣтѣ лисоу томоу сѣ изгона вѣсѣи ѿцѣления твори днѣ: и ѿтрѣ: въ трѣти скончѣж И им рече: „Одете и кажете и на таа лисица: еве истерувам бесови, и **правам** исцелувања денес

и утре и на третиот ден ќе свршам“... И рече им: идите те кажите оној лисици: ево изгоним ѱаволе и исцјељујем денас и сјутра, а трећи дан свршићу.³⁰

ђ) Спремност

1. и даждь ми водоу вѣрѣ. примоу копѣние воды (Еух 50v/2–3); Дај ми вода на верата, и го примам капењето на водата... Дај ми воду вјере, и примићу воду за купање...

II

Презентске форме од глагола свршеног вида најчешће изражавају: а) будућност; б) општу садашњу радњу у зависној реченици.

а) Будућност

1. ...и прославлю юго. въ оца моего и възнесоуи (Еух, 37/9–10); ќе го прославам него, Богот – таткото мој, и ќе го вознесам него... и прослављам га, Бога Оца мог, и вазнијећу га...
2. мнози рекѣтъ мнѣ въ тѣ днь. не въ твоє ли има пророчьствовахомъ (Зогр³¹); Мнозина ќе ми речат во оној ден: зарем не пророкувавме во твоє име? Многи ће ми рећи у онај дан: зар нисмо пророковали у твоје име?
3. Лк 13, 32 и рече имъ шедьше рѣцѣтѣ лисоу томоу сѣ изгона вѣсѣи ѿцѣления твори днѣ: и ѿтрѣ: въ трѣти скончѣж; И им рече: „Одете и кажете и на таа лисица: еве истерувам бесови, и правам исцелувања денес и утре и на третиот ден **ќе завршам**“; И рече им: идите те кажите оној лисици: ево изгоним

²⁸ Скраћеница Еух се односи на *Трескавачки еухологијум* (op. cit.).

²⁹ Скраћеница Мар се односи на Маријинско јеванђеље, в. V. Jagić, *Quattor evangeliorum versiones paleoslavenicae Codex Marianus glagoliticus*, Berolini 1883.

³⁰ Карацић, *Нови завјет*.

³¹ Скраћеница Зогр се односи на *Зографско јеванђеље*, в. V. Jagić, *Quattor evangeliorum Codex glagoliticus olim Zographensis nunc Petropolitanus*, Graz 1954.

- ђаволе и исцјељујем данас и сјутра, а трећи дан **свршићу**.³²
4. Мт 8, 25 и пристѣплѣше оученици и възвоудиша и гл҃ѣце. ги спси ни погывнемь. (Рдм); се приближија учениците до него, го разбудија и рекоа: Господи, спаси не, ќе загинем (преводот е: **загинуваме**)... Приближивши се ученици његови пробудише га говорећи: Господе, избави нас да не **изгинемо**...
5. Мт 8, 7 глагола кмоу исъ азъ пришь дъ исѣцѣлѣж и (Рдм); Исус му рече ќе дојдам и ќе го излекувам. Исус му рече ја ћу да дођем и да га излијечим.
- б) Општа садашња радња у зависној реченици
1. Лк 9, 24 иже аще погоувитиъ дшѣ своѣ мене ради ∷ тѣ спсетъ ж (Карп); (кој ја **загуби** душата своја заради мене, тој ќе ја спаси) (Л 9, 24)... а ко **изгуби** душу своју мене ради онај ће је сачувати...³³
2. Лк 12, 8–9 (10) всѣкъ же колижо исповѣсть ма прѣдъ чловѣкы ∷ и снѣ чловѣчьскыи исповѣсть и прѣдъ аглы вни ∷ а ѿвръгъи сѣ мене прѣдъ чловѣкы ∷ ѿвръжень вждеть прѣд аглы вни (Карп); Секој што ме **признае** мене пред луѓето и Синот Човечки ќе го признае пред Божјите ангели. А кој се одрече од Мене пред луѓето, и тој ќе биде одречен пред Божјите ангели... Кој год **призна** мене пред људима признаће и син човјечиј њега пред анђелима Божијим. А који се одрече мене пред људима њега ће се одрећи пред анђелима Божијим.³⁴
3. Лк 12, 11 егда же приведѣт вы на сѣмици ∷ и власти и владичествиа ∷

не пцѣте сѣ како ли что помыслисте ∷ ли чо речете; А кога ве **одведат** во синагогите и пред властите и началствата, не грижете се како ќе одговорите, или што ќе кажете... А кад вас **доведу** у зборнице и на судове и пред поглаваре, не брините се како ћете или шта одговорити, или шта ћете казати...³⁵

4. Мт 18, 19 како аще два ѿ вас ∷ свѣцѣта на земли ∷ во всѣкои вѣци ∷ ежже аще колиждо просите ∷ вждеть име ѿ оца моего ∷ иже естъ на небесехъ (Карп); Ако двајца од вас се согласат на земјата да помолат нешто, што и да било, ќе им биде дадено од Мојот Отец небесен... ако се два од вас сложе на земљи у чему му драго, за што се узмоле, даће им отац мој који је на небесима.³⁶
5. Мт 5, 19 иже во разоритъ единоѣ заповѣдъ. и сихъ малъихъ. и наоучитъ тако чкѣ. мнни наречетъ сѣ въ црси нѣсѣѣмь. а ижъ сътворитъ и наоучитъ. сѣ велии наречетъ сѣ въ црси нѣсѣѣмь; И така оној што ќе наруши една од тие најмали заповеди и така ги научи луѓето, најмал ќе се нарече во царството небесно; а оној кој ќе ги исполни и поучи, тој голем ќе се нарече во царството небесно... Ако ко поквари једну од овијех најмањијех заповијести и научи тако људе, најмањи назваће се у царству небескоме; а ко изврши и научи, тај ће се велики назвати у царству небескоме.³⁷

На основу претходно наведених презентских облика можемо видјети да и несвршени и свршени глаголи могу изражавати будућност, пошто вид глагола није једино и основно средство

³² Карацић, *Нови завјет*.

³³ Исто.

³⁴ Исто.

³⁵ Исто.

³⁶ Исто.

³⁷ Исто.

Елка Јачева Улчар

разликовања садашњег од будућег времена. Управо зато као основни критеријум у разграничавању треба узети смисао цијеле фразе, контекст и конкретну семантичку анализу.³⁸

III

И перфекат може да означава стање у садашњем времену, тј. прошлу радњу посматрану с гледишта садашњости. Ово вријеме се употребљава за означавање стања након извршене радње.³⁹ Оваква функција перфекта, вјероватно због чињенице што он, за разлику од аориста који има иманентно значење апсолутног прошлог времена,

означава радњу чији су резултати видљиви у садашњем тренутку или у некој садашњој ситуацији.⁴⁰

Такав је сљедећи примјер:

1. Лк 8, 52 ρῆαχ̄ж же вьси ∷ плакаχ̄ж с̄л еж ∷ он же рече не плачите с̄л ∷ н̄ѣс оумр̄ла н̄ь спит (Карп); Сите плачеа и ридаа по неа. Но Он им рече: Не плачете, таа не е умрена, туку спие. А сви плакачу и јаукачу за њом; а он рече: не плачите, није умрла него спава...⁴¹

Превела са македонског
Биљана Бабић
biljana.babic@unibl.rs

³⁸ Граматика на староиџгарския език, изд. БАН Софија 1993, 301–302.

³⁹ Р. Угринова Скаловска, Старословенски јазик, Скопје 1979, 109.

⁴⁰ Граматика на староиџгарския език, изд. БАН Софија 1993, 299.

⁴¹ Карацић, Нови завјет.